

Demmel József: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” Tanulmányok a 19. századi Magyarországról szlovák történelméről. Pozsony, Kalligram, 2009, 243 p.

A szlovák–magyar kapcsolatok szempontjából értékelve jelentős könyvet tart a kezében az az olvasó, aki belelapoz a fiatal szlovákista történetés, Demmel József első önálló tanulmánykötetébe. A mű tíz tanulmányt foglal magába; ezek témájukat tekintve a 19. századi szlovák társadalomtörténet olyan szereplőivel, színtereivel és eseményeivel foglalkoznak, amelyek a magyar historiográfiában egészen mostanáig feltérképezetlen területeknek számítottak.

Demmel tanulmányai ugyanakkor nem csupán témájukban, hanem módszertani tekintetben is újat hoznak. A szerző az előszóban megfogalmazza célkitűzéseit és meghatározza a kötet vezérelvét; eszerint a tanulmányok egybeszerkesztésével a 19. századi magyar–szlovák közös múltról és különvált történelemről egy párbeszédkésebb diskurzus létrejöttét szeretné elősegíteni, miközben finoman mellőzi a nagy nemzeti narratívák hangsúlyozását. Úgy gondolja, hogy a szlovák történetírás és köztudat a hosszú 19. századot az együtt élő két nemzet, a magyar és szlovák etnikum különválásának és a szlovák nemzeti öntudat felvirágzásának korszakaként tartja számon, miközben figyelmen kívül hagyja a magyar állami és politikai keretet. A magyar historiográfia viszont nem fektet megfelelő hangsúlyt a magyar állam többnemzetiségű jellegéből fakadó problémáknak. Demmel szerint e két hiányosság a magyarázata annak, hogy mindeddig nem jött létre mindkét fél számára érvényes múltmagyarázat. A könyv természetesen ezt a hiányt szeretné pótolni, kísérletet téve egy alternatív beszédmód kialakítására.

A tanulmányok összeállítása a kötet rendezőjére hívja fel figyelmünket: ez három nagyobb egységbe, főbb fejezetbe osztályozza az írásokat. Kivételnek tekinthető az első tanulmány, a *Mi a (szlovák) történelem?* című, amely átmenetet képez az előző és a fejeze-

tek közt. A szerző itt fejti ki, hogy a valódi szakmai párbeszéd megindításához a konfliktusokhoz vezető politikatörténeti szemléletmóddal szemben újfajta kiindulópontokra, más megközelítési módokra van szükség. Ilyen megoldást kínál a posztmodern történelemelméleti szemléletmód, amely szerint a kortárs megfigyelő objektív valósághoz való viszonya helyett érdekesebb lehet a szemlélő kiinduló nézőpontja, amely a múlt többféle interpretálására ad lehetőséget.

A szerző szerint érdemes szemügyre venni a mentalitás- és mikrotörténeti megközelítéseket is. Demmel helytelennek ítéli, ha a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó történész a saját kultúrája és mentális mintái alapján állít fel különböző feltevéseket, esetünkben ha a 21. századból visszavetíti a 19. században még nem létező nemzetfelfogásokat, vagy ha kiindulási alapnak a két nemzet egymáshoz való jelenlegi viszonyát tekinti. A szerző ehelyett a mikrotörténeti megközelítés szemléletmódját veszi vizsgálóalatt alapul, amely lehetővé teszi a hétköznapi történelem és egyes életutak döntési stratégiáinak elemzését.

A kötetben szereplő tanulmányokat tartalmi és módszertani szálak kötik össze. Az első két fejezetben bepillantást nyerhetünk az 1840-es években aktív szlovák szellemi elit gondolatvilágába és az egyesületi élet, így a Tatrín működésébe. Ján Gerometta, szlovák identitással bíró diák 1844 és 1847 közt kelt levelei által megismerjük a Pest-Budán élő szlovák polgári értelmiség magyarságképét, szlovák önképét és mindenekelőtt a Pest-Budán élő szlovák és magyar csoportok egymáshoz fűződő viszonyát. Egészen újfajta megközelítésmóddal találkozik az olvasó az 1848 és a *szlovákok* című tanulmányban, ahol a szerző a hétköznapi történelemmel szembeállítja bennünket. Demmel ugyanis a forradalmi események felsorolása – például az áprilisi törvények, a lipótszentmiklósi petíció vagy a prágai szláv kongresszus – helyett életrészeket, egyéni döntési helyzeteket elemez. Négy eltérően gondolkodó fiatalember történetével bemutatja a fiatal szlovák anyanyelvű értelmiségiek eltérő reakcióit 1848 kihívására.

Terjedelmes elemzés foglalkozik a Tatrín egyesület történetével, amelynek vizsgálata számos kérdésre és problémára rávilágít. Az egyesület kulturális-politikai kezdeményező-

ként nagy hangsúlyt fektetett a szlovák érdekvédelem és önszerveződés ápolására. A pár évig tartó működése alatt maga köré tömörítette a szlovák értelmiségi réteg valamennyi tagját, ezáltal a szlovák nemzeti mozgalom egyik legfontosabb „szervezetévé” vált. Ily módon nemcsak a Tatrín hatáskörét és szerkezeti hierarchiáját ismerhetjük meg, hanem feltérképezhetjük a nemzeti mozgalom korabeli célkitűzéseit, törekvéseit, korlátait, valamint betekintést kapunk a katolikus és evangélikus szárny erőviszonyaiba és konfliktusai-
ba is.

A harmadik nagyobb egység a dualizmus kori szlovák–magyar viszony sokszínűségét mutatja be ugyancsak egyesületek és életsorsok tükrében. Itt megtudhatjuk, hogy milyen a szlovák–magyar kapcsolat egy Trencsén vármegyében létrejött tudományos egyesület életében, de akár arra is választ kaphatunk, hogy milyen körülmények között született Komjáthy Jenő meglehetősen sovínyszta beállítottságú verse, az Akasszátok fel a pánszlávokat!

Nagy figyelmet érdemel a kötetet záró két tanulmány, amelyek a szlovák történetírás két érzékeny pontjára összpontosítanak. Az egyik elemzés Milan Rastislav Štefánik fiatalkori életrajzát dolgozza fel arra a kérdésre keresve a választ, milyen benyomások, milyen külső és belső tényezők hatására alakult ki a szlovák történelem egyik legjelentősebb alakjának, a későbbi francia tábornoknak Magyarország-képe és a magyar államhoz való viszonya. A másik tanulmány az oly sokat vitatott, halálos áldozatokkal járó csernovai sortűz eseményeinek rekonstrukcióját és elemzését adja.

Demmel József tanulmánykötete a magyar és szlovák vonatkozású levéltári forrásokra támaszkodva és széles szakirodalomra hivatkozva jelentősen gazdagítja a korszakra vonatkozó eddigi ismereteinket. Világos és logikus okfejtéseinek, szakszerű látásmódjának köszönhetően a könyv nemcsak a történeti társadalom számára jelenthet érdekes olvasmányt, hanem akár a szélesebb, a 19. század történelme iránt érdeklődő olvasóközönséget is megszólítja hétköznapi életutakat bemutató történeteivel. Igazi értéke azonban abban rejlik, hogy a magyar és szlovák történelemszámára felkínál egy olyan lehetséges, mindkét

fél számára elfogadható alternatívát, amelynek mentén megvalósíthatóvá válik a szakmai együttműködés és a közös terminológia kialakítása is.

Czékus Anita

Szörényi László: „Újzelandot választottam ki új hazámul”. Budapest, Kortárs, 2010, 350 p.

Szepsi Csombor Márton *Europica varietas* című, 1620-ban Kassán megjelent művében az írás folyamatát az utazással hozza közös nevezőre, miközben nyitott tudásvágy és átható szenvedély vezérli, s mint az antikvitás világában jártas ember, az odüsszeuszi pózt is felveszi: hazája nem más, mint Ithaka-Magyarország, melyben Pénelopé, az igaz keresztyéni anyaszentegyház várja. Szörényi László látszatra nem írt útleírást, mégis egy útról számol be, egy metaforikus útról, mely a szellem útja, az olvasásé, valódi odüsszeuszi út, hiszen a tudás és a megismerés iránti vágyról szól. „Újzelandot választottam ki új hazámul” című kötetének fejezetei egy jól sikerült hajóút állomásait rögzítik (Irányjelző csillagok, Atlasz, A Kapitány, Úton, Hajósünnep), mely legfeljebb a filológusi habitus alaptulajdonosságának számító leleményesség mindenben átsegítő erejének látványos jelenléteiben hasonlít Odüsszeusz hányattatásainak történetéhez.

A hajó jelképisége, a hajózás allegorizmus-mérhetetlenül sokrétű Alkaiosztól Rimbaud részeg hajójáig. Rögtön az első Szörényi-tanulmányban, melyet Iványi Ödön elhanyagolt életművéről írt, központi helyet kap *A püspök atyafisága* című regény katasztrófikus nyitányának rémképe, mely egy kőolajszállító hajó fedélzetére kászálódó matróz hangján közli: „ég oda-lenn!” Ez az „ég odalenn” meghatározó lehet Szörényi új kötetének esszéisztikus olvasatában is, mely a szerzőt többször is arra sarkallja, hogy sugalmazza, mintha a magas (tágabb, politikailag is értelmezhető) kultúra olajszállítójával lennének bajok mostanában. Szörényi irodalomtörténeti vagy kritikai munkásságának mindig is evidens részét képezte az a felismerés, hogy a múlt egy-egy szegmense sosem lehet pusztán valamiféle filológiai üveg-ház féltett, rejtett virága, hanem a múlt lényegében a jelenre vonatkozathatósága révén

szeres érvényt magának a jelen diskurzusai-ban. Használni kell a múltat, ahogy annak idejében például a barokk szerzők használták a mitológiát az egymásra rétegezzhető olvasatok rendszerében. Ez a rétegezethez vagy rétegezethezesség mindig leképezési felületek sokaságát jelenti: Szörényi úgy helyezkedik vissza a múlt egy szegmensébe, hogy a megkérdőjelezhetetlen hitelű filológiai tapasztalatban a jelen egy szegmense is megszólalhasson. A filológia Szörényi számára komplex tudomány, mely magába foglalja az értelmezési stratégiák sokféleségét éppúgy, mint a kontextusbúvárlatot és az értelmezésekre rakódó, változó mitológiát is. Ez a tendencia vezet el ahhoz az üdítő, szinte szépírói erőnyeket megcsillogtató tálalásmóddhoz is, mely még az anekdotát vagy a laza asszociációt is koherens módon képes beilleszteni az adott probléma tudományos rendszerébe. Ez a technika leginkább talán az új historizmus technikáira emlékeztet.

A *Halál és az Ördög* című tanulmány lényegében Ungvári Tamás érzelmi alapú Babits-értelmezéshez írt korrekciók sorozatának látszik, valójában lényegi mondandójú, mély értelmű verselemzési javaslat és tudománykritikai látélet is. Az *Ősz és tavasz között* című korszakos költemény állítólagos „pogány” Babitsa meggyőzően változik át a katolicizmus dantei felfogása szerint értelmezhető teozófussá. A második polémia fordítástörténeti karakterű: egy Babits által félreértett és félrefordított Baudelaire-vers ürügyén ismét fergeteges verselemzést kapunk, méghozzá a szoros olvasat technikájával, s kiderül, Babits Sátánja „Dantéé, nem Baudelaire-é”. Az anekdota itt sem marad el, s itt is mély értelművé válik: 1998-ban a Magyar Rádió énekkara lelkiismereti okokra hivatkozva megtagadta, hogy elénekelje egy Baudelaire-vers (*A Sátán litániája*) megzenésített változatát. Egy ilyen etikai magatartás jogsága kerül párhuzamba Babits Baudelaire-fordítói félreértelmezésével, s vezet el a teológiai hermeneutika mélyrétegeibe. József Attila *Ars poeticájának* értelmezésjavaslata hasonlóképpen ékszeré-szi alapmunka. Szörényi könyve láthatólag a különösen kedves témák tárháza, ezúttal az időtengely régi magyar irodalmon túli térfe-léről, de azért nem minden kapcsolódási pont híján. Krúdy Gyula *Szent Margit, mesemondás* című regényéhez írt utószava a Margit-legenda

modern továbbírásainak lehetőségeit is felve-ti: a kolostor rejtett kincse vagy a Margit halá-la napján megjelenő misztikus, komplex, vad-romantikus elemekből felépülő látomás körül kibomló legendárium éppúgy része Krúdy, mint a Margit-legenda világának, de az úti-könyvek propagandisztikus gesztusainak is: hiszen még mindig igaznak látszik az az ősi megállapítás, miszerint egy-egy helyből csakis a művészet, a legtöbbször épp az irodalom csi-nál valóságos, releváns helyet. A földrajztudo-mány csak a térképen jelölhet ki különféle kisebb-nagyobb lakógócokat vagy kiterjedéseket, de a lélek térképére már nem kerülhet rá a teljes topográfia, természetesen.

Sorolni lehetne a szinte kalandos elbeszélés karakterét felöltő tanulmányokat, utószava-kat, jegyzeteket, melyek – nem győzőm hangsúlyozni – mérhetetlen plasztikussággal képesek elegyíteni a tudományos és a tudománymelléki elemeket, méghozzá úgy, hogy pontosan tisztába kerüljünk azzal, hogy mi az, ami az egyik, és mi az, ami a másik kategóriá-ba sorolható és sorolandó, illetve hogy milyen viszonyrendszerek mentén alakíthatjuk ki saját nézőpontunkat. A szerző Karinthy *Így írtok ti* című művének szemléleti és műfaji táv-latairól írt tanulmánya például erőteljes és impozáns filológiai érvelésrendszer után vezet el ahhoz a Kosztolányi-idézethez, mely az esz-mefuttatás egyik lényegét is hordozza: „Közülünk ez a marha volt az egyetlen zseni.” Talán ebből is látszik, hogy Szörényi László új könyve az irodalomtudományi vagy irodalom-történeti munkáknál sokkal személyesebb, ugyanakkor percre sem tagadja meg az iroda-lomtudományi metodológiák tisztességét vala-miféle vallomásosság javára. Ha létezik a filo-lógiai esszé vagy a filológiai novella műfaja, akkor valahol e két minőség közt lebeg a Szabó Dezshó roncsgregénye vagy a Márai váro-sairól, illetve a frappáns, Pilinszky és Kempis Tamás viszonyáról szóló írás is.

A fentiekből is világos, hogy Szörényi köte-tének van még egy sajátossága, nevezetesen az, hogy szerencsére soha nem tisztelti eléggé a hivatalos vagy annak vélhető kánont: perem és centrum nála nem hierarchikus viszonyt képeznek, pillanatnyi leosztásnál többet nem jelentek: az irodalom esztétikai fegyvertények és értékrelációk tárháza, melyből az olvasó (és az irodalomtudós is végeredményben

„csak” olvasó) teljes joggal választhatja meg, kit és mikor híz elő, kihez intézi kérdéseit, kit tart alkalmasnak, hogy a jelen horizontja felől játékba vonja az adott szerző szövegvilágát. Ehhez persze viszonyítási pontok és megfelelő erősségű érvek szükségesek: ez a technika csak egy megrögzött és tudós olvasó filológiai felvérteztségének köszönhetően válik hitelessé, hiszen az olvasó éppúgy megküzd az irodalomtudományi-irodalomtörténeti kontextus nehézkedéseivel, mint az ajánlatot tevő mindenki előlvasó.

A Gérecz Attiláról szóló portré elején a kanonizálás stratégiáinak szellemes áttekintését kapjuk: a felvillanó ambivalenciák pislá fényében azonban mindig ott a bizonyosság, a hivatkozott érték. Faludy György *Pokolbeli víg napjaim* című művének elemzése nagyban járulhat hozzá az azóta elhunyt emblemikus költőfejedelem irodalomtörténeti megítéléséhez, mely hivatalos oldalról még várat magára. A szöveg bővelkedik intellektuális poénokban, mintha minden egyes gondolatfutam egy-egy frappáns prózai epigramma expozíciója lenne, mely előkészíti a katartikus konklúziót. Ezek a nekirugaszkodások Faludy esetében különösen lendületesek, mert az önéletrajz, a memóár, az emlékirat, a vallomás tereiben oszcilláló szöveggkonglomerátum valóságreferenciáit is az írói fikció stilizáltságában mutatja fel. Elképesztően derűs, ahogy a Faludy-memoár hőisének szerelmei mentén eljutunk az Aeneis-analógiákig, s döbbenet helyeslünk, amikor találónak érezzük az Aeneis hagyománytörténeti, allegorikus értelmezéshagyományának sémáiban rejlő alapigazságokat, illetve az emberi sorsallegóriaként, a szövegvilágban honalapító szándékkal fellépő író párhuzamaként megnyilvánuló kalandsorozat felemelő és végeredményben tragikus erejét.

Megszokhattuk már, hogy Szörényi különösen érzékeny verselemző: Szivéri Jánosról írt két portréja alighanem máig a két legjobb Szivéri-dolgozat, holott az egyik szerényen csak a „bemutatás” szóbeli műfaját képviseli. Szivéri költészetének radikális hagyományátértelemezései egy ideológiailag erősen determinált irodalmi karantén terein belül a textuális lázadás gesztusaival leplezik le a „közép-európai lét államilag garantált bornírtóságát”. Szivéri szöveggeneráló gesztusai, torzításai, szándékos értelemsiklikatásai vagy hagyó-

mánytörténései pontosan a hatalom akkori kommunikációjának és hagyományértelmezésének alantas technikáit modellálják a tudós költői eszköztár mozgósításával. Döbbenetes erejű a Szivéri nyelvkezelésének szociokulturális aspektusaira irányuló megállapítások rendszere is.

A kötet középpontjában – A Kapitány című részben – Mészöly Miklósa a főszerep. Mészöly elsősorban gondolkodóként dominál ebben a térben, s ebbeli minősége sajnálatosan marginalizált lírikusi mivoltából is kibontható. Szörényi a mészölyi gondolatvilág eszmei tanulságaihoz saját, Mészölytől eredeztethető terminológiát is alkot, pl.: „Közép-európa-iságunk kulcsát siralomvölgyiségünkben találja meg. Ebben a szintaxisban fogalmazva voltunk és maradhatunk emberek.” Figyelemre méltó, hogy a *Mi volt egyszer?* című esszé, mely többek közt a narrációs pozíció keresgéléséről szól, in nuce tartalmazza azt a metodológiát is, amelyet maga az irodalomtudós Szörényi is követni látszik: a múlt segítségével meg lehet találni azt az elbeszélői (értelmezői) helyzetet, amely a jelent valamilyen módon érthetővé teszi.

A negyedik fejezetben Szörényi Nadas Péter, Esterházy Péter, Lengyel Péter, Szócs Géza, Kovács István, Márton László, valamint Kemény István munkáival foglalkozik a kritika és a reflexiói eszköztárával, miközben hamisítatlan „elbeszélői” hangot kiver ki a tudományos hangmegütés és a szöveg intimitásaira fogékony esszéisztikus tájékozódás vagy épp az adott szöveg stílusával való továbbgondolás játék elemeiből. A pályakezdő Nadas műveiben vizsgált „gnosztikus groteszk” jelentősége a gyermekkorú, illetve serdülő hősök világlátásának autentikus ábrázolásában nyer értelmet, miközben Esterházynál éppohy a szavak lecsupaszító, értelmi megtisztításnak gesztusairól szóló fejtegetések hatnak szokatlanul, és válnak indokolttá. A gnózis kérdésköre a Lengyel-esszé egyik kulcseleme is, mely Madáchhoz vezet vissza abból a kontextusból, amikor az elbeszélői tudat fiziológiai megvalósulása, a hús-vér egyén nem pusztán a létszorongatottságból fakadó metafizikai, hanem egészen konkrét politikai határok közé van szorítva, s groteszk allegorizmussal és siralmas pragmatizmussal pontosan tudja, „ővszer, heroin, magyar könyv nem lépheti át a

határt.” A *Homo paleohungaricus* cím, értelmeződjék bárhogy is, mintha az értelmező öndefiníciója is lenne. Kovács István költészetének bemutatása szintén nem mentes a „történelem buldózer-léptű haladásának” traumáitól: a Kovács-vers épp ezért, metaforikusan szólva „a szél szókincsének” bűváráként jelenik meg.

Az utolsó fejezet laudációk gyűjteménye: az első írás a jelentős neolatinistát, kiváló műfordítót, Tóth Istvánt méltatja, majd Monoszló Dezső irodalomtörténeti beágyazottságú portréja következik, végül Kertész Imre az MTA dísztermében elhangzott akadémiai laudációja, mely pazar kontrasztokba rendezve tárgyalja jó és rossz, nácizmus és kommunizmus, idegenség és otthonosság, nyelvi

erőpróba és irodalmi hagyomány, értelmiségi szofisztika és Mark Twain-i kamasznyelv viszonyát, felülemelkedve tárgyán, ugyanakkor jellemezve azt.

Végül, de nem utolsósorban említendő a kötet zárata, Balog József interjúja, mely az élőbeszéd közvetlenségével, a féktelen, de tudós ellenőrzés alatt tartott beszélgetőkedv lendületével rajzol portrét a kötet szerzőjéről. Mintha az emlékezetes *Hosszúlépés* hangja szólalna meg itt újra, illetve olykor hallgatna sokatmondóan a sorok között. Az új Szörényi-kötet talán a *Hosszúlépés* óta a szerző legintimebb megnyilatkozása. Ez már a címből is sejthető, melynek feloldását az olvasóra bízom.

Csehy Zoltán

MAGYAR-SZLOVÁK AGGLOMERÁCIÓ POZSONY KÖRNYÉKÉN

Partnerséget építünk

Magyarország-Szlovákia
Határterületi Együttműködési
Program 2007-2013

Európai Unió
Közvetlen Regionális Fejlesztési Állás

Szerkesztette:

Hardi Tamás, Lados Mihály, Tóth Károly

M14 Közgazdász-Kutatócsoport Kutatócsoport, Nemzeti-gazdasági Tudományos Intézet
Tóth Miklós Közgazdász Intézet
Győr-Somorja, 2010

SIMON ATTILA

EGY RÖVID ESZTENDŐ KRÓNIKÁJA

A szlovákiai magyarok 1938-ban

Fórum Kisebbségkutató Intézet